

ODGOJ IZ DUBINE*

Primljeno:
2. 2. 2010.

Pregledni
rad

UDK 37.013.46
253-053.6

FABIOLA FALAPPA

Università di studi di Macerata
Facoltà di Lettere e Filosofia
Piaggia della Torre, 8, 62100 Macerata (MC), Italija

Sažetak

Filozofsko istraživanje i odgojni naponi povezani su u dijalog i antropološko istraživanje kad istražuju smisao čovjeka i svijeta. Misao M. Bubera o odgoju i M. Zambano o ljudskoj egzistenciji kao stalnom i postupnom rađanju poticaj su autorici na povezivanje pedagoške perspektive i dijaloške filozofije i na govor o rađanju duše. Govor o duši u psihologiji stalan je, ali ne i pravocrtan. Odgoj se može promatrati i kao rađanje, a ono uključuje i patnju. Ne prihvaćajući ni dualizam ni redukcionizam, autorica poput Bonhoeffera poziva na *cantus firmus*, na suzvučje unutarnjeg i vanjskog svijeta u dinamizmu koji ostvaruje dubinsku antropologiju. Valja priznati osobitost i jedinstvenost svakoga subjekta i njegovu relacionalnost, a u pedagoškom smislu to je moguće postići upravo u perspektivi dubinske antropologije. Odgajatelj koji je ujedno i vođa treba odgajnika odgajati za aktivnu odgovornost pomažući mu da u sebi razvija povjerenje u budućnost. To konkretno znači manje govoriti o mladima, a više razgovarati s njima, upoznati njihove dvojbe i dezorijentiranost kako bi se otvorio put za stvaranje međusobnog povjerenja, a samim time i dubinsko osobno povjerenje u budućnost.

Ključne riječi: *odgoj, odnos, duša, odgoj za aktivnu odgovornost, povjerenje u budućnost*

Onaj tko bi nas htio podučavati o istini, neka nas osposobi da je sami otkrijemo.¹

Razgovara li se o odgoju, ne može se zanemariti prethodni uvjet koji je tim sigurniji što je temeljniji: odgoja nikada nema bez odnosa.

Da bi postojao odgoj, valja razmišljati o subjektu kojega ponajprije obilježava snaga, koja se nikada ne temelji na izuzetnoj snazi ili na nasilju, nego na nježnoj, krhkoj

i osobito pozornom snazi koja može uočiti svaku promjenu u odgajniku.

To je napor koji s jedne strane zna predvidjeti i pratiti etape njegovog osobnog približavanja i cjelovitosti vlastite duše. S druge strane, može ga iznenaditi novost koju utjelovljuje svaki odgajnik koji se na sebi svoj-

* Naslov izvornika: *Educare dal profondo*, u: »Note di pastorale giovanile« 44(2010)2, 23–38.

¹ J. ORTEGA Y GASSET, *Meditazioni del Chisciotte*, Guida, Napoli, 2000, str. 58.

stven, iznenađujući, sasvim osoban i kreativan način stavlja u odnos prema istini.

Stoga su, po našem mišljenju, filozofsko istraživanje i odgojni naponi neodvojivo povezani u dijalog i antropološko iskustvo ako se stvarno zanimaju za istraživanje o vlastitom i smislu svijeta.

Nema istinskog odgojnog iskustva ako se ne prihvati duboka drugotnost koja je upisana u vlastitoj duši i u stvarnom svijetu. O tome nas uči Martin Buber u svojoj raspravi *O odgoju* na Trećoj međunarodnoj pedagoškoj konferenciji 1925. godine.

Tu se na čudesan način povezuje pedagoška perspektiva i dijaloška filozofija, što ukazuje na golemi pedagoški potencijal Buberove filozofije.

Usredotočimo li se na filozofiju koju smo doživjeli kao istraživanje i stalan susret s istinom, iz ove posljednje proizlazi odgoj ili, bolje rečeno, odgojni put. Cilj mu je zajedničko i ustrajno uspostavljanje odnosa prema istini. Tako se, po našem mišljenju, usmjeravamo prema ujedinjavanju i dovršavanju ljudskoga bića u obostrano i plodno jedinstvo i ispreplitanje nastojanja i skrbi.

Prostor i vrijeme koji združuju filozofiju i pedagogiju prošireni su koliko i oni koji nastaju u odnosu »između« ja i ti. Riječ je o odnosu koji se shvaća kao izvorni ontološki ustroj, koji obilježava svaku ljudsku dušu u susretu s drugom dušom, sve do približavanja duši svijeta i Boga.

POSTOJANOST DUŠE

Iako je nemoguće dostići granice duše, jer ona tvori cjelinu s beskrajnom specifičnom otvorenosću svakoga od nas, neophodno je istražiti njezin položaj.

Govor o duši uobičajen je i utvrđen u antici i srednjemu vijeku, a u kasnijoj se filozofiji gubi u korist drugih kategorija, kao što su ja, savjest, subjekt, sebstvo.

U 20. st. ta se tema iznova javlja na nov način, otvarajući puteve koje bi trebalo još temeljitije istražiti. Tada je duša ne samo kategorija nego i križanje povezivanja koja se tiču ljudske i božanske subjektivnosti, odnosa prema istini i prema svim drugim konstitutivnim relacijama našega postojanja, smisla postojanja i razvoja povijesti u njezinom najskrivenijem dinamizmu.

S toga motrišta duša predstavlja, da se tako izrazimo, primjerni lik *sretne nedovršenosti* filozofije: ništa što se povijesno pojavilo kao bitno – misaoni model, kategorija, pitanje, temeljna spoznaja, glas filozofske tradicije – ne može se proglasiti nadiđenim jednom zauvijek i biti izbrisano snagom vjerojatne pobjede novijih ideja.

Napredak filozofije nije pravocrtan i ne ide od neistinitoga prema istinitome kronološki jednoznačnim slijedom. Nečija potpuna pogreška ne odlučuje o punoj i konačnoj ispravnosti nekoga drugoga. Neka pitanja, pa i ona najstarija, štoviše upravo ta pitanja, vraćaju se jer imaju univerzalnost i bogatstvo smisla koji ne dopuštaju da im se pripiše *status* arheoloških nalaza. Dok je u nekim filozofskim leksikonima natuknica *duša* jednostavno izostavljena, u drugima taj pojam pokazuje povijesno i teorijsko bogatstvo, razvoj i razgranatost, intuicije i perspektive, koji se odražavaju i u drugim natuknicama i kategorijama koje se još uvijek upotrebljavaju u suvremenoj misli.

Uviđamo dakle kako je ta ideja živa ne samo u čast tradiciji koja je o njoj već davno razmišljala u Ateni, Jeruzalemu i Rimu, nego i zbog postojanosti stvarnosti koju izričaj »duša« pokušava opisati. Tako u europskoj filozofiji kao i u nekim strujanjima humanističkih znanosti taj izričaj – *alma*, *Seele*, *soul*, *âme*, *anima* – i dalje, u razdoblju od početka 20. st. pa sve do danas, podrazumijeva određenu vrstu stvar-

nosti koja se ne može jednako dobro iskazati drugim izričajima.

Ne smije se zanemariti činjenica da se, ako se s Marióm Zambranom ljudska egzistencija poima kao stalno i postupno rađanje, može bolje shvatiti njezina generativnost. Ako se taj put poveže sa »subjektom« koji ga stvarno ostvaruje, tj. dušom, tad se ona neće više tumačiti kao zatvoreno i već definirano središte, nego ponajprije kao *odgovor koji se razvija*.

Smatramo da je upravo to srž sveukupnog razmišljanja: u ideji postojanja kao rađanja upisano je pojašnjenje na temelju kojega je riječ upravo o *rađanju duše*. U potpunosti biološko rođenje, postati istinski ono što jesmo, doći do onoga drugog rođenja koje Isus naviješta u evanđeljima: to je smisao i zadaća ljudskoga života. Protiveći se svakoj tragičnoj perspektivi, María Zambrano potvrđuje kako se nismo rodili zato da bismo ostarjeli i umrli, nego zato da bismo ono što jesmo preoblikovali u korjenito rađanje, koje se ostvaruje ako i kada počnemo živjeti s onom istom ljubavlju koju je Isus objavio kao duboki identitet Oca.

ODGOJ KAO RAĐANJE

Naravno, rađanje je uvijek rizično i uključuje patnju. Lako je pogrešno shvatiti i priželjkivati identitet koji nije naš, ili reagirati bježanjem od patnje koja je uključena u taj put i njenim odbacivanjem. Dušu prema tome valja shvatiti kao snagu koja omogućuje da se slijedi temeljni poriv za postojanjem, a to nije borba za preživljavanje, nego nastojanje da se sve rodi: »istina čovjekova postojanja je u tome da je on stvorenje u neprekidnom izgrađivanju«².

Kako bismo načinili prvi korak u tome pravcu, rađanje valja shvatiti kao izlazak iz bunila, iz stanja straha i tjeskobe u koje ljudsko biće zapada gubeći smjer. Kao dru-

go, može se ponovno otkriti da nastavak tog rađanja znači postajanje sve prijemčivijim za istinu koja je u nama i koja nas propituje. Čovjek je naime pozvan u potpunosti se roditi iz istine, ali ona može doista biti stvarno živa jedino ako odsijava u našoj duši.

Smatramo da kategorija rođenja može i treba imati bitnu ulogu i u svakom odgojnom procesu. U tom pravcu središnjim treba smatrati onaj korak o kojem govori Buber kad ističe da nije subjekt taj koji samoga sebe odgaja, a da još manje djelo odgoja može sadržavati i izvršavati odgajatelj. Ono što je neophodno jest doprinos svijeta.

Nema odgoja koji na neki način nije u odnosu prema onomu što se događa oko nas, prema onomu što nas okružuje, što je u odnosu s nama prema dvostrukoj struji: jednoj koja nas preoblikuje i drugoj koja se vraća svijetu preoblikovana našim doprinosom. Glagol odgajati (*educare*), kao što je poznato, etimološki je sastavljen od riječi »e«, što znači »od, iz«, i »ducere«, što znači »voditi, vući«. Odatle proizlaze značenja: pomoći ostvariti, voditi prema ispunjenju, razvijati dobre sklonosti duše i uma i sučeljavati se, istovremeno ih priznavajući zajedno sa suprotnim sklonostima.

»E-ducere« je i za Zambrano i za Buberu više nego indoktriniranje ili uplitanje, zapravo majeutičko djelovanje. To je najveća pouka koju svaki odgajatelj može izvući iz njihova razmišljanja. Sokrat, prvi, objavljuje tu bitnu crtu svog naučavanja ironički tvrdeći da se poput svoje majke bavi umijećem primalje ili majeutikom. U

² M. ZAMBRANO, *Persona e democrazia*, Bruno Mondadori, Milano, 2000, str. 131. Za podrobni uvid u filozofiju Marie Zambrano i Martina Bubera upućujem na svoju raspravu: *La verità dell'anima. Interiorità e relazione in Martin Buber e Maria Zambrano*, Cittadella editrice, Assisi, 2008.

znamenitom odlomku iz Teeteta on kao učitelj tvrdi da ne podučava znanje, nego da drugima pomaže da ga usvoje. Tako težnja prema istini ne prestaje biti osobna tekovina, ali postaje i zajednička tekovina, plod dijaloga i komunikacije. Riječ je o nekoj vrsti suprotstavljanja između učitelja i učenika koje se temelji na privrženosti i suzdržanosti, na povjerenju i odmaku.

U toj teoriji smatramo veoma važnom činjenicu da je za Sokrata ona koja treba roditi, »subjekt« iz kojega se rađa istina, upravo duša. Posebice stoga što se pod »dušom« razumijeva ona izvorna osobna duboka i nastajuća stvarnost koja je uključena u istinsko i stvarno duhovno rađanje. Kao što žena koja je trudna, za svoje tijelo treba pomoć primalje da bi rodila, tako i učenik čija je duša bremenita istinom treba neku vrstu duhovne primalje koja će pomoći toj istini da izađe navidjelo, u svijet.

S time je povezano ono što Zambrano preuzima iz orfejsko-pitagorejske tradicije o duši, tj. da je duša *diapason/dia-pas-on*: ona treba prijeći preko svega što jest, kako bi mogla uočiti glazbu, sklad koji je u njoj, što je ona sama. To María Zambrano tvrdi u svom djelu *Bunilo i sudbina*:

»Prvo je morao proći kroz mnogo toga u svojoj duši, morao je ostvariti ujedinjavanje djelujućeg razuma, podnositi život koji nije živio i onaj koji je napola živio, morao je istrošiti ljubav, tjeskobu pa čak i ludost i bunilo, morao je doživjeti bunilo u svome paklu. To naime propisuje glazbena ljestvica: 'dia-pas-on'. Valja proći kroz sve; valja proći kroz životni pakao da bi se mogli čuti otkucaji vlastite duše.«³

KROZ »ŽIVOTNI PAKAO«

Onaj tko nam može pomoći i pratiti nas u tom »životnome paklu« je učitelj koji je ujedno i vođa. Razlika između vođe i

učitelja je u tome što prvi privlači kako bi ga se slijedilo dok se drugoga nastoji nasljedovati. Vođa polazi od točke u kojoj se učitelj zaustavlja: »od misterija njegovoga poziva. Slijediti vođu zapravo znači nastaviti gledati hoće li se ostvariti vlastiti poziv. Poziv nam naime prethodi i nadilazi nas.«⁴ Tako učitelj koji ujedno zna biti i vođa ne nastoji podučavati spoznaje, nego potiče dušu odgajnika na rađanje njezinog izvornog bića, ostavlja joj slobodu da se cjelovito rodi kao osoba, privlačeći je prema dovršenju njezinog specifičnog i jedinog poziva. Prenosi želju za beskrajnim koje se nastoji postići prijanjanjem uz ideal koji je moguće ostvariti u stvarnom životu.

To pojašnjava i Martin Buber ističući da odgjoj, shvaćen u majeutičkom smislu, nije samo *e-ducere*, nego da znači pomoći susresti bitne snage svijeta, tj. one koje su sposobne privući, pozvati na novo jedinstvo, ukratko pomoći roditi se. U tom se viđenju tada dobro shvaća kako je »rađanje« neprekidni odnos poziva i odgovora: umjesto da se zatvori u sebe, odvojen od čovječanstva i niječući svaku vrstu odnosa, rađanje duše potiče subjekt da izađe iz sebe i pokuša nadići sve ono što dovodi u pitanje ljudsku cjelovitost.

Pojam duše potvrđuje i nastoji, barem djelomično, održati objašnjivim *iskustvo* duše. Njezino postojanje jezikom filozofije i, djelomično, humanističkih znanosti poziva na priznanje da je u duši misteriozna, ali i životno važna esencijalna stvarnost za nas. To je nešto što valja prihvatiti kao jezgru koju treba istraživati istodobno kao živu i aktivnu već u slušanju i u pogledu onoga tko filozofski istražuje.

³ M. ZAMBRANO, *Delirio e destino*, Raffaello Cortina Editore, Milano, 2000, str. 294.

⁴ M. ZAMBRANO, *Il Maestro e la Guida* (tal. prijevod N. Bombaci), u: »Dialegethai. Rivista tematica di filosofia« 8(2006), str. 6.

Zapravo, kad se jednom prihvati hipoteza o postojanju duše kao činjenice koju treba odgonetnuti, pa prema tome i o filozofski bogatom smislu odgovarajućeg izraza, tvrdnja o tom postojanju ostaje nejasna ako se ne prizna i kao polazište puta traženja i pristupa osobitom teorijskom obzorju. Jasno je da to ne smije biti nešto tek izvana pridodano, jer se naprotiv otvara zahvaljujući prihvaćanju zahtjeva što ga postavlja samo polazište. Jedan od prvih zahtjeva sastoji se upravo u tome da se kao uporište prihvati kategorija duše ne upotrebljavajući taj izričaj jednostavno i automatski kao istoznačnicu za duboki i skriveni identitet osobe. Pretpostaviti postojanje duše kao nešto što je očito, samo po sebi razumljivo, nešto što se iscrpljuje samom upotrebom tog izričaja, pa prema tome ostaje nejasno i nedokučivo komplementarno je opasnosti koja nastaje kad netko smatra da duša ne postoji te je tako uklanja. Drugim riječima, duša se može raspršiti ili zbog pozitivističkog scijentizma ili zbog lijenog spiritualizma, koji brani dušu, uopće je ne slušajući, ne tumačeći je i ne prateći njezine pokrete.

IZNAD SVAKE DVOSMISLENOSTI

»Duša« nije naziv nekog odgovora ili rješenja. To je trag mnogih otvorenih pitanja u koja su uključeni novi identitet, statut osobe, sloboda, međusobni odnosi, poznavanje i odnos prema istini.

Polazeći od takvog razmišljanja, važno je objasniti potrebu da se pokušaju nadići dualističke ili individualističke sheme te redukcionistička ili spiritualistička poimanja duše.

Prekretnica se može uočiti u tumačenju života duše ne zamišljajući je više kao entitet suprotstavljen tijelu nego kao korjenitu, svjesnu, odlučujuću i pridruženu jedinstvenost čovjekova bića. U tom novom vi-

đenju, prikladnije se i skladnije shvaćaju sve tipične crte ljudskoga postojanja. Stoga se zahvaljujući tom razvoju može predložiti put prihvaćanja onoga što je našem biću *svojstveno* (*proprium*) i što omogućuje otkupljenje od osiromašenja do kojega dolazi uslijed određenoga povijesno-kulturalnog pokreta usredotočenog na nadmoć tehnološke moći i samoodređenje pojedinca. Uvjereni smo da ovdje prikazana antropološka razrada može ponuditi alternativu koja, daleko od oblikovanja zaključnog modela, otvara antropološko razmišljanje za puteve koji su zaštićeniji od trajnog rizika redukcionizma.

UNATOČ DUALIZMIMA I REDUKCIONIZMIMA

U takvim se pristupima razgrađuje bogatstvo i složenost ljudske duše te ju se u cijelosti svodi na neuronske i biokemijske procese koji se zapravo tiču mozga.⁵ Tako se ono najljudskije, skriveno i tajanstveno, što označava jedinstvenost naše osobe, povezuje s biološkim pojavama koje se dugoročno mogu u potpunosti protumačiti.

Daljnje razmišljanje o duši može, naprotiv, predstavljati najsnažniji kulturalni lijek protiv redukcionističkih težnji koje sve do danas nastoje dokazati neosnovanost misterija čovjeka. Tek što se prikazane neurološke rasprave učine antropološki općevažecima, a rezultati rasprave o problemu odnosa *body-mind* zajedno s dušom liše ostataka prastaroga metafizičkog praznovjerja, duša se odnekuda neizostavno iznova pojavljuje barem kao nužna metafora.

Pojavljuje se barem kao riječ pomoću koje se čovjek uspijeva prisjetiti onoga što

⁵ U vezi s time usp. npr. sljedeći tekst: A. S. DAVID – T. KIRCHER (ur.), *The Self in neuroscience and Psychiatry*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

završava kao da osobnost, svijest, razum, um i mozak ne znaju nešto ponovno uspostaviti, a da se ne posluže složenim formulama koje zapravo znače ono na što »duša« ukazuje jednom jedinom riječju.

Dualističko poimanje duše kao suprotstavljene tijelu može se vjerodostojno nadići pokazujući u kojoj je mjeri ona već nevidljivo »tijelo« i unutarnje lice osobe. Pomoću tih izričaja želimo objasniti da je život duše obilježen nekim elementima koji dopuštaju da ju se smatra *tajanstvenim licem* našega bića.

Kao što je i lice svakoga ljudskog bića ponajprije utjelovljeni trag njegove jedinstvenosti, te se biće može shvatiti i kao izričaj našega prvog darivanja drugima, a može odražavati naša osjećanja i naša čuvstva, to isto vrijedi i za naše unutarnje lice. Duša je naime izvorište naše osobnosti i pojedinačne osebnosti. Ona je ujedno i svjedok da smo jedinstveni na svijetu. Ona istodobno izražava i naše življenje u odnosu, budući da život duše kao svoje središnje i urođeno obilježje ima interpersonalnu osobitost koja ju neprekidno usmjerava prema suživotu. Život duše uvijek znači suživjeti, supostojati, zanimati se za složenu mrežu odnosa, povezivati se, obostrano se podržavati i pomagati.

Očito je da su, nasuprot tome, redukcionističke ili spiritualističke težnje, unatoč svojoj specifičnosti, između ostaloga povezane i s težnjom za izbjegavanjem sučeljavanja s duboko relacijskom naravi ljudskog bića. Doista, dualizam rascjepljuje tu narav, individualizam je odbacuje, biologizam je raspršuje u prirodne automatizme. Kao posljednje ističemo činjenicu da specifično osjećanje svake osobe, koje se izvana personificira u licu tijelom i dušom, nalazi svoju utrobu u nevidljivom prostoru ljudske duše. Ovdje se zajedno sa srcem, koje je prvi pokretač osjećaja, slu-

šaju i podnose emocije, osjećaji, čuvstva, želje i strasti. Nema ni potpune radosti niti doživljene boli koje ne diraju našu dušu, toliko-koliko obilježuju naše tjelesno lice.

Istodobno se može nadići spiritualističko poimanje duše obrativši pozornost na neočekivanu korjenitost veze koja postoji između duše te etičkog i povijesnog djelovanja. Činjenica da je duša odlučujuća za djelovanje očituje se naročito u odnosu između snage koju djelovanje poprima ako se može osloboditi iz cjelovite, intimno skladne osobe koja više nije zarobljenica samoobmana i odvajanja. Zalaganje revne duše daje djelovanju istinsku djelotvornost, a etici autentičnost bez obzira na bilo kakav pad u moralizam.

To su posvjedočili misao i djelo učitelja nenasilja, koji izričito potvrđuju odlučnost zalaganja obraćene duše koja je potpuno uvjerena u dobro i u blagu istinu Boga koji živi i ljubi.⁶

»Cantus firmus« unutarnjosti

U toj se perspektivi tada s jedne strane shvaća da je cjelovita, jedinstvena i obraćena duša rođena za svoju punu odgovornost postala i jedini oblik ljudske pojedinačne subjektivnosti koja može kreativno preoblikovati povijest. S druge se strane shvaća i da spasenje ne sliči nekom iznimnom, magičnom i nepredvidivom konačnom događaju. Ideja o spasenju koju ovdje prikazujemo potiče naprotiv na proces tihe, nepredvidive pripreme koju se može zamisliti kao sjeme kraljevstva Božjega koje raste u ovome svijetu, na tragu evanđeoske prisposode (Mt 13, 31; Mk 4,30-32; Lk, 13,18-21). To je rođenje *sui generis*, ali

⁶ Usp. R. MANCINI, *L'amore politico. Sulla via della nonviolenza con Gandhi, Capittini e Lévinas*, Cittadella editrice, Assisi, 2005.

različitošću i posebnost njegovog eventualnog smještaja nisu takve da bi ostale jednostavno izdvojene i različite s obzirom na postojanje svakoga od nas i povijesno utvrđenih ljudskih zajednica. Štoviše, svako ljudsko biće, zalaganjem za rađanje svega i povijesnim djelovanjem, sudjeluje u događaju spasenja, koje se ne zbiva kao bljesak na kraju vremena, nego sličijem sjemenu koje nježno i tiho dozrijeva iz tragične povijesti.

Smatramo da se svim tim »izmima« treba pokušati suprotstaviti i nadvladati ih obraćanjem pozornosti na polifoniju izvorne unutarnjosti u kojoj ne postoji nijedna natuknica koja se može svesti na neku drugu i »čije jedinstvo se ne može analitički odvojiti, nego ga treba samo slušati u uprisutnjenosti suglasnosti«⁷.

Ovom Buberovom odlomku može se pristupiti imajući na umu izuzetnu sadržajnu i stilističku povezanost s nime koju otkrivamo u Bonhoefferovim pismima. U svibnju 1944. god., iz zatvora u Tegel, želeći osvjetliti osobit odnos između ljudske i božanske ljubavi, Bonhoeffer uvodi slikovit izričaj *cantus firmus*: Bog i njegova vječnost žele da ih se ljubi svim srcem, ali ne tako da se oslabljuje zemaljska ljubav, nego kao *cantus firmus*, u odnosu na koji svaki glas života može poslužiti kao protuteža. Naša zadaća je:

»Učiniti da u našem životu jasno zadržimo jedno odzvanjanje *cantus firmus*, a tek će se kasnije pojaviti pun i kompletan zvuk. Kontrapunkt će uvijek imati podršku, neće moći ni zastraniti niti se odvojiti. Ipak će ostati nešto specifično, totalno, potpuno autonomno. Tek kad se nađemo u toj polifoniji, život je potpun.«⁸

Smatramo da Bonhoefferove riječi potpuno jasno shvati ono što Buber kaže o toj polifoniji unutarnjosti: postavljanje takve pozornosti prema duši, prema našem unu-

tarnjem tijelu, u središte našeg razmišljanja i djelovanja, omogućuje da se nadide svaki redukcionizam u mjeri u kojoj ga izaberemo kao neophodan *cantus firmus*, koji međutim ne dovodi u pitanje druge glasove – srca, savjesti, razuma i duha – koji osiguravaju održanje svoje pune autonomije. Kad suzvučje i kontrapunkt našeg unutarnjeg svijeta te oni između unutarnjega i vanjskoga svijeta postanu autentični i stvarni, tada se u toj specifičnoj polifoniji ispunjava naš život, a svaki je njegov vid preoblikovan puninom žive i životvorne sveukupnosti.

DUBINSKA ANTROPOLOGIJA

Najučinkovitija metoda za nadvladavanje dvosmislenosti svakog redukcionizma ili spiritualizma u tom je obzoru smisla povezana s onime što bismo definirali kao dubinsku antropologiju.

Ta antropologija može prepoznati specifičnu vrijednost čovjekova identiteta u njegovoj biti, jer je usredotočena na uočavanje i tumačenje konstitutivnih crta našega bića. Slijedi li se crvena nit filozofije duše, postaje jasno da se, uz upravo iznesene upute, ne dodaje ništa novo mozaiku u rekonstrukciji čovjekova identiteta, ne kazuje se npr.: osim tijela, uma, odnosa, čovjek ima dušu. Jer, kao što smo dosad vidjeli, duša je sjeme cjelovitosti i svestranog zajedništva, ona je najtajnije i najnepokolebljivije središte žive jedinstvenosti osobe. Duša nikada nije dodatak nečemu što postoji za sebe. Ona je korijen i središte osobnoga bića.

⁷ M. BUBER, »Sull'educativo«, u: *Il principio dialogico e altri saggi*, Edizioni San Paolo, Cinisello Balsamo, 1997, str. 164.

⁸ D. GROSS, *Space, Time and Modern Culture*, Telos, 1981, str. 50.

Osobitost subjekta i njegova konstitutivna relacionalnost

Polazeći od antropološki utemeljujuće i konstitutivne vrednote duše, koja se ne može svesti na nešto čisto izvanjsko, ovdje ne podsjećamo na nešto »duboko« kao da je to naslijeđena skrivenost do koje se može doći oslobađajući se razuma. Točnije rečeno: smatramo da se osobiti smisao dubinske antropologije izobličuje i krivo tumači u bilo kojem viđenju čovjeka koje, u ime čovjekove pripadnosti majci Prirodi, uključuje njegovo otvaranje, transcenciju i slobodu biološkim i kozmičkim dinamizmima. U takvom viđenju čovjek ne bi bio ništa drugo nego dio ukupnoga prirodnog svijeta. Njegovo izuzetno dostojanstvo i odgovornost bili bi nejasni i zanijekani kao da su samo ostatak preuzetnog antropocentrizma.

Izričito se kritički ograđujemo od takve uporabe pridjeva »dubinski«, koja ljudsko svodi na biološko, te želimo iznijeti ideju »dubinske antropologije« u smjeru nove pozornosti s obzirom na sve ono što u čovjeku živi »utopijski«, skriveno ili pak ostaje neiskorjenjivo i odlučujuće. Posebno dubinska antropologija proučava ljudsko – osobu, odnos, zajednicu, čovječnost kao kakvoću i sveukupnost ljudskoga roda – imajući na umu i tumačeći dinamizme duše u raznim paradigmatiskim iskustvima pojedinačnog postojanja i kolektivne povijesti.

U perspektivi koju ukratko prikazujemo postoji djelomična analogija s formulom koju je Freud rabio govoreći o psihanalizi kao o »dubinskoj psihologiji«⁹.

Pod time on razumijeva skrivenu snagu nesvjesnoga i njegov vrtlog nesmanjivih nagona, koji potječu iz tajne rijeke koja usmjerava i potiče svjesne kretnje subjekta i njegovo ponašanje. Dubinsko je prema tome ključ ljudske subjektivnosti, skrivena

i odlučujuća stvarnost, koja se ipak može odgonetnuti.

U poimanju nesvjesnog središta pojedinca, koji je uočen u dimenziji dubine, djelomično se, preoblikovana, vraća naša, ali najkorjenitija ideja intimne subjektivnosti vlastitoga ja.

S druge strane, Freud se kreće na području znanstvenog istraživanja i tumačenja znakova nesvjesnoga koji ne smjeraju prema ponovnom potvrđivanju duhovnog identiteta osobe pa prema tome i tvore neku teoriju duše.

Freuda zanima ekonomija i dinamika psihičkih energija unutar odnosa snaga koje valja proučavati u okviru fizike nesvjesnoga. S tog motrišta freudovsko »dubinsko« je ograničenje u odnosu na »dubinsko« koje proučava filozofija duše. Ipak preostaje analogija u antropološkom istraživanju dubinske i odlučujuće dimenzije u nama, koja nije tek i samo mjesto nego put i temeljna unutarnja snaga. Freud je znanstvenik koji pokazuje da je zadržao smisao za misterij, zbog čega poimanje nesvjesnoga, koliko god bilo ograničavajuće, ne uništava onu dubinu koju se moglo označavati izričajem »duša«.

Jedino se tijekom obnovljene pozornosti prema duši »dubinsko« ne zanemaruje niti identificira u bezličnom biološko-društvenom mračnom sustavu. Jedino se u toj perspektivi sluša i započinje shvaćati korjenito ljudska dubina, koja se nalazi u točki stjecanja jedinstvenosti svakog pojedinog čovjeka i sveopćosti zajednice ljudskosti. U filozofiji duše ozbiljno se uzima u obzir imanentna, međuosobna transcencija koju objavljuje duša. Tu se prepoznaje utjelovljena duhovnost te stvarnosti koja čuva i razvija misterij osobe, svake osobe.

⁹ Usp. S. FREUD, *Introduzione alla psicoanalisi* (tal. prijevod: M. Tonin Dogana), Boringhieri, Torino, 1977.

Takva dubinska antropologija mora biti u stanju pratiti svaku odgojnu dinamiku tako da ju se ne tumači kao zatvaranje subjekta u samoga sebe, povlačenje u unutarost koja isključuje bilo koji tip odnosa i tjera na odvajanje, nego naprotiv kao onu koja utemeljuje istinski autentičan odnos, jer je svjesna dvostrukog i nerazdvojnog produblivanja koje zahtijeva i samo pitanje duše.

Riječ je o produblivanju koje ne napreduje samo u pravcu duboke i samosvjesne pojedinačnosti ljudskoga subjekta, nego i u pravcu konstitutivne odnosnosti (relacionalnosti) te iste osobitosti.

Može se reći da ta osobitost ne pronalazi svoje srodno područje u svojevrsnoj spiritualističkoj reakciji na materijalizam, nego u *antropologiji odnosa* koja je temeljni pristup premišljanju izvora života, istine, samoga Boga prema paradigmi susreta, oblativnog stvaranja, ljubavi koja proizlazi iz života.

Drugi subitan vid tog antropološkog premišljanja koji nijedan odgajatelj ne može zanemariti je vid odnosa između *duše* i *slobode*. Tu se ubrzo zamjećuje da i jedna i druga imaju istu nesvodljivost koja nije mukotrпно odolijevanje protivnim povijesnim i kulturalnim okolnostima, nego štoviše znak izvornosti koja smjera prema čovjekovu podrijetlu i cilju.

Sloboda jedinstvenosti

Upravo filozofsko istraživanje koje je pozorno na stvarnost duše omogućuje mnogo šire ponovno iščitavanje dinamizma slobode i njegove naravi.

Kad je čovjek uokviren u koordinate statične i konačne antropologije koja je zamišljena kao popis pridjeva koji se odnose na tipična obilježja onoga što je svojstveno čovjeku, tada se slobodu točno zamišlja gotovo kao fiziološku sposobnost i speci-

fičnu moć koja se izražava u uslugama i ulogama.

Kad se naprotiv ljudsko biće tumači s obzirom na otvoreno obzorje i s obzirom na njegov misterij vrednote i transcendencije, tada sloboda više nije jedina i ponajprije jedna od mnogih sposobnosti. Sloboda tada poprima svoje lice, poistovjećuje se sa samosvjesnom, odlučujućom, istovremeno pasivnom i aktivnom, osobnom i odnosnom, oduševljenom i usmjereno ljubaznom jedinstvenošću osobe. Čini se da duša i sloboda utječu u isto biće, ispreplićući se u istoj subjektivnosti. Moglo bi se prema tome reći da je duša sloboda jedinstvenosti i njezina nezamjenjiva prisutnost u svijetu.

Već se sada zamjećuju antropološke, etičke i političke posljedice tako postavljene perspektive. Ako je sloboda najdublje središte osobe, ako je ona ta jezgra, tada se može zaključiti da se svako ideološko, ograničeno, instrumentalno viđenje slobode može kritizirati kao neutemeljeno i pogrešno.

Tako razmotrena sloboda svakog subjekta i odgajanika ne upućuje na vršenje moći ili slobodnog izbora, nego na temeljnu slobodu.

Stoga je bitno odgajati pojedinca da odgovara na vlastiti poziv, na jednako tako jedinstven i izvoran način, sukladno toj vjernosti prema samome sebi, podrijetlu svoga života i svijeta koji mu je zajednički s drugima. Time želimo reći da filozofija duše, izvorno zamišljena unutar antropologije odnosa, omogućuje priznavanje vrijednosti i prostora *besplatnosti* u ljudskom postojanju.

Sposobnost posvećivanja nečemu, pri čemu svoj vrhunac doživljava put naše slobode, u duši vidi svoju najprikladniju subjektivnost.

To da se sloboda može vršiti i dozrijevati sve do besplatnosti, velikodušnosti,

posvećivanja, bolje se shvaća u viđenju koje slijedi pokrete duše negoli u viđenju koje kao glavne unutarnje čimbenike djelovanja i stila odnosa priznaje jedino moralnu svijest, razum ili srce. Tako se potvrđuje da filozofija duše predstavlja pogonsko središte dubinske antropologije koje je sposobno prihvatiti i tumačiti konstitutivne vidove postojanja i ljudskoga stanja.

PRAVCI RAĐANJA

Kako povezati perspektivu koja sveukupno postojanje smatra mogućim, rizičnim i usmjerenim putem rađanja sve do ispunjenja samih sebe u perspektivi dubinske antropologije, upisane u pedagoški obzorju?

Smatramo da su obje međusobno povezane. Ukoliko smatramo da i kod muškarca i kod žene duša nastavlja njihov hod uvijek i svaki put izražavajući potvrdu nastavka rađanja, tada se život više ne može promatrati jednostavno kao rađanje, starenje, umiranje, a ni rađanje kao takvo se ne razrješava u početnoj činjenici postojanja.

Tu važnu ulogu ima dubinska antropologija: uspijevajući uočiti ono što je našem biću svojstveno (*proprium*), omogućuje nam da pratimo i nadvladamo povratno razmišljanje o čovjekovu položaju sve do ideje rađanja koju se više ne shvaća kao epizodu koja je započeta i u sebi zaključena s izlaskom iz majčina tijela. Opće razmišljanje prisposobu o postojanju ne promatra kao nešto što se izvršava s rođenjem i završava početkom života, nego kao rast, starenje i umiranje. S toga gledišta rađa se brzo na početku, a umire se malo-pomalo, dan za danom sve do preminuća. Sve dok postoji takvo poimanje postojanja, govoriti o postojanju kao o trajnom rađanju koje se eventualno ispunjava u našem postojanju onoga što jesmo jest nešto što je nevjerojatno i neprovjerljivo.

Uvijek se iznova rađati

S obzirom na životno iskustvo svakog čovjeka, takva promjena pogleda može vrlo vjerojatno postojati onda kad se u središtu života nalazi događaj buđenja, obraćenja, preobrazbe i uskrsnuća. Zasigurno postoje događaji ozdravljenja, procesi pomirenja, zaokreti koji se sastoje od praštanja i milosrđa, putevi otkrića, buđenja i učenja, neočekivanih otvaranja novih mogućnosti, procesi oslobađanja u kojima ustanovljujemo da, premda i starimo i umiremo, ipak nam je ponekad dano da se tako i na neki način iznova rodimo. Riječ je o situaciji za koju smo sigurni da se »ponovno rođenje« odnosi na naš bitan zaokret a ne samo na metaforički izričaj.

Iskustva ponovnog rađanja neizravna su potvrda činjenice da se postojanje ne odvija na mrtvom i nužno određenom kolosijeku, nego može krenuti nepoznatim i budućnosti otvorenim putevima. Dok poimanje postojanja kao početnog rađanja i postupnog gubljenja sebe u starenju i smrti ustanovljuje neke činjenice koje su očite i konkretne, ali bez priznavanja svih životnih činjenica, tumačenje koje vidi sveukupno postojanje kao rađanje šire povezuje negativne i pozitivne činjenice života sa spoznajom vrednota i smislom našeg postojanja.

Metaforički rečeno: uočiti činjenice, selektivno i nepotpuno, bez shvaćanja njihova značenja i vrednota slično je doslovnom čitanju Svetoga pisma. Egzistencijalna doslovnost vidi samo činjenice, štoviše isključivo one činjenice koje označavaju strukturna ograničenja postojanja. Međutim, ne razmišlja se o postojanju s obzirom na njegov misterij vrednote.

Čini nam se da je zadaća za ostvarenje percepcijske revolucije koja vodi prema čitanju sveukupnog postojanja kao rađanja, što je, očito, duboko i mukotrпно,

danas posebice povjerena odgajateljima. Predanost u djelovanju, kao zalaganje i besplatno darivanje sebe, obasjava novim svjetlom korjenitost u formativnom ispunjavanju koje je povjereno svakom ljudskom biću.

To vrijedi napose za one koji, kao odgajatelji, imaju delikatnu i temeljnu ulogu prenošenja i podučavanja slobode velikodušne ljubavi, na koju je svaka duša pozvana. Smatramo da takvo podučavanje stvarno donosi plod ako se ne rađa samo iz logično-deduktivnih ili jedino iz apstraktnih shema, nego se uprisutnjuje u životu svakog pojedinog čovjeka.

Pomoći da se shvati vrijednost života kao življenja u slobodi besplatne ljubavi valja prvenstveno svjedočiti pomoću vođenja i primjera muškaraca i žena koji utjelovljuju korjenitu dosljednost i sklad upravo polazeći od svoga vlastitog života. Odgajati u tom smislu znači zacrtavati put s kojega se može uvijek iznova započeti nakon što se zapelo ili pogriješilo put ili se pak započelo ići putem koji nije naš.

To znači uvijek se iznova radati. Kako bi se to učinilo, nužno je da nas netko vodi, podržava naše korake i pomogne nam da zacrtamo pravac našeg hoda. Nitko to ne može učiniti umjesto nas niti nas zamijeniti. Međutim, putem imamo prigodu doživjeti iskustvo prisutnosti nekih učitelja-vođa. Osim toga, ne smije se zaboraviti da svatko od nas može postati takav učitelj-vođa za one koji dolaze na naš put i za koje bismo trebali biti aktivno odgovorni.

Putokaz za ponovno rađanje

Sada ćemo pokušati ukratko dati neke naznake puteva koji, po našem mišljenju, mogu pomoći pri kretanju ili ponovnom polasku, ponovnom rađanju, prema osobnom zvanju svakoga.

• *Odgovj za unutarnji pogled*

Prvi trag poziva da, kao vođe, budemo sposobni odgajati dušu ne podučavajući znanje, nego pomažući da ga se usvoji nagovješćujući i motivirajući nekoga za put koji će morati osobno prijeći.

To valja činiti u svrhu *odgoja unutar-njeg pogleda*, tj. proširenja vlastitog obzora, dok se ne nauči upravljati pogled iznad svake tjeskobe i straha koji naprotiv zasljepljuju oči duše, dok se ne oslobodimo predrasuda, osjećaja povezanih uza zlo i ne uzdignemo pogled, dok ne usvojimo kritički smisao i ne naučimo ga tumačiti. Sve to valja činiti imajući u vidu činjenicu da »učitelj treba biti vođa, treba to biti nastojeći biti na palubi misterija bivovanja svakoga, a to je njegovo poziv«¹⁰.

• *Promatrati svaki odgojni hod kao poziv*

Tako dolazimo do drugog traga: promatrati svaki odgojni put kao poziv, što omogućuje pojašnjavanje poziva onoga koga se odgaja, ukoliko se posveti pažnja njegovoj pojedinačnosti.

Danas postoji određena suzdržljivost pri uporabi riječi »poziv« za djelatnost koju vršimo, jer se osjećamo privučeni da to radimo, pa se radije upotrebljava riječ »profesija«, koja tako postaje slična izrazu »zaposlenje«, ali na taj način gubi svoj izvorni smisao.

Kao što je poznato, riječ poziv (*vocazione*) dolazi od glagola zvati (*vocare*) pa je prema tome poziv ponajprije pozivanje. Ona koja, po našem mišljenju, sluša to pozivanje, prihvaća ga i zatim odgovara, jest upravo duša. Nastojimo li u odgojnoj dinamici biti pozorni na svakog pojedinca, kojega se promatra i sluša kao osobu, kao

¹⁰ M. ZAMBRANO, *Cartas de La Pièce. Correspondencia con Augustín Andreu*, UPV, Valencia, 2001, str. 258.

onoga koji utjelovljuje obećanje ostvarivanja i izvršavanja, bit će moguće pomoći mu da u njemu sazrije veća i specifična svijest o svom osobnom pozivu. Smatramo da je, kako bi se to učinilo, prvenstveno potrebno prihvatiti i tumačiti beskrajnu raznolikost sastavnica koje tvore svakodnevni život, temeljito proučavajući sve mogućnosti koje u svojoj kakvoći još uvijek postoje.

- *Odgajati za aktivnu odgovornost*

U korjenitom i dubokom slušanju drugoga i njegovoga poziva, koji se isprepliće s pozivom vođe, susrećemo treći trag: *odgajati za aktivnu odgovornost*. Iz preoblikovanog shvaćanja dostojanstva osobe i stvarnosti duše moguće je uočiti prvotnu hitnu potrebu, koja se javlja kod svakoga, za sazrijevanjem takve vrste društva koje će biti sukladno takvom vrijednosnom bogatstvu. Neophodna je razina odgovora, odgovornosti, koju se odlučuje dati vlastitom pozivu.

To produblјivanje poimanja vrijednosti ljudskoga bića ne smije biti usmjereno samo u pasivnom smislu, tj. u smislu uzimanja na znanje onoga što se duguje nekome tko je »objekt« i naslovnik skrbi za prava, ali ni u aktivnom smislu, koji se tiče svakoga kao »subjekta« etike, prava, politike i povijesnog djelovanja, koje je tim autentičnije što se njegovo djelovanje ukorjenjuje u slobodnoj i iskrenoj subjektivnosti duše.

Ne samo pomoću prijanjanja savjesti ili razuma, nego i uz pomoć duše, osoba može u potpunosti prihvatiti svoju odgovornost za druge sve do toga da postane glavni čimbenik darovnog odnosa, suosjećanja, milosrđa, nade, zajedničkog povjerenja i oslobođenja. Jedino se pomoću jedinstva srca, savjesti i duše može uspjeti shvatiti da »u čitavom životu nema važnije stvari nego prignuti se kako bi se netko drugi, objumivši ti vrat, mogao ponovno dići«¹¹.

Naglašavamo da je u tom prijelazu još važnije pratiti i voditi onoga tko započinje živjeti odgovorno, onoga tko čini prve korake na putu u svom hodu u vremenu, podsjećajući ga da je uvijek moguće krenuti iznova, preporoditi se bez obzira na rizik koji je povezan uz daljnji hod.

Potpuno protivno takvom stavu je napuštanje i onemogućivanje umjesto otvaranja za budućnost, dakle: zatvaranje u prošlost. Tjeskoba, nesigurnost i sumnja s obzirom na odnose, poziv i Boga rascjep-ljuju unutarnju stvarnost osobe i put koji ona prolazi, tako da prevladavaju tamniji impulsi. Božji poziv privlači naprotiv prema ujedinjavanju i cjelovitosti, a iz toga proizlazi odgovorno djelovanje. Ujediniti i učiniti cjelovitom našu dušu pomaže nam da stignemo do stvarnog rođenja, u kojemu postizemo novo odgovorno jedinstvo u odnosu, postizujući istovremeno i u samima sebi novo i obnovljeno jedinstvo.

- *Ohrabrivati druge prema budućnosti s povjerenjem*

U obzorju koje ocrtavamo uvodimo četvrti putokaz, koji nam se čini blisko povezan s prethodnima.

Iz odgovornog prihvaćanja vlastitoga poziva širi se pogled duše kada kao vođa započinjem *ohrabrivati druge prema budućnosti s povjerenjem*.

Ovdje posebice mislimo na razmišljanje koje se odnosi na svijet mladih i adolescenata, ali ne isključujemo ni druge životne dobi. Pratiti adolescente znači nadići svako viđenje koje je povezano uz banalni, ali nažalost čest izričaj »današnja mladež...«.

Taj više ili manje svjestan izričaj služi s jedne strane za podizanje zida nekomuniciranja i gluhoće između odraslih i mla-

¹¹ L. PINTOR, *Servabo. Memoria di fine secolo*, Bollandi Boringhieri, Torino, 1991, str. 85.

dih, a s druge strane širi korjenito i prijevarno nepovjerenje u mogućnosti koje su svojstvene mladom biću, a koje ti isti mladi ušutkavaju. U slučajevima u kojima nepovjerenje ne paralizira, dolazi do pobune koju nikada ili bar ne u tolikoj mjeri ne potiču pojedinci nego skupina, kao svjedočanstvo potrebe da se osjete pripadnicima stvarnosti u kojoj su snažno izraženi razni odnosi.

Možda prema tome oni koji trebaju odgajati mlade više ne bi trebali govoriti o mladima, nego bi naprotiv trebali govoriti s mladima, kako bi se na površini pojavile neizbježne nesigurnosti i duboka dezorijentiranost.

Jedino će se tako moći ohrabriti mlade i odgajati ih za povjerenje, koje je ujedno i temelj vjere, pomažući im da shvate da kriza nije neuspjeh. Treba im naime pomoći da shvate kako je kriza znak i dokaz da ničiji život nije nepomičan, nego je neprekidna evolutivna promjena koja može doći do poželjnog ostvarenja našeg identiteta, od ostvarenja zajedništva u kojemu živimo pa sve do ponovnog shvaćanja sveopćeg zajedništva svih živih bića.

Povjerenje je stav koji bolje od svih drugih odgovara budućnosti. To je način prihvaćanja i pripreme budućnosti te otvaranja puta za budućnost polazeći od prostora naše duše.